

Ružový a modrý svet v poézii pre deti III – situácia od polovice sedemdesiatych rokov po rok 1989 a súčasnosť

Sonda do rodových aspektov vybraných diel autoriek a autorov slovenskej poézie pre deti od roku 1956 po súčasnosť

Ivana Hostová, Filozofická fakulta PU, hostova.ivana@gmail.com

Kľúčové slová: poézia pre deti, rodovosť, jazyková hra, estetická kvalita.

Keywords: children's poetry, gender, wordplay, esthetic value.

Sondu do detskej poézie v období od polovice sedemdesiatych rokov do r. 1989 začneme analýzou chronologicky prvej z vybraných zbierok *Drevený tato* (1979) T. Janovica. Čo sme vyššie konštatovali o jeho neskoršej knižke *Kto sa nehrá, z kola von!*, platí i o *Drevenom tatovi*. Zbierka deviatich básní *Drevený tato* „paroduje archetyp rodiny, roly rodinných príslušníkov, rodinné vzťahy, ľudské vlastnosti, ale i morfológické znaky tradičnej rozprávky“ (Stanislavová, 2010, s. 29) – naruby prevracianapr. rigidnú hierarchiu rodičia vychovávajú deti na deti vychovávajú tata – a spolu s ponúknutým modelom modernej rodiny (obaja rodičia chodia do práce, a zároveň je ich doménou aj domov) aktívne prispieva k odstraňovaniu rodových stereotypov. Tak je napríklad síce tatovi na začiatku Rozprávky o nových šatách „fuk, / ako chodia dcéry oblečené“ (Janovic, 2007 [1979], s. 17), ale jeho postoj je kritizovaný, a napokon ho dcéry šikovne pozmenia: „na takého blázna / platí iba jeden trik: / nožnice a šmik, šmik, šmik! / a tak sme poznášali všetky noviny a časopisy, / [...] / a z toho všetkého sme ušili / jedny veľké šaty pre veľkú Katu / [...] / On, čo nevšíma si sukne, / zrak svoj teraz upiera / na tú krásu z papiera“ (tamže, s. 20-21), čím vlastne čiastočne legitimizuje dôležitosť oblasti, tradične prisudzovanej ženám. Podobným spôsobom hovoriace subjekty zbierky – tatove dcéry – skritizujú a čiastočne napravia viaceré jeho vlastnosti, poväčšine sa týkajúce práve rodových stereotypov v rodine: fyzické násilie, pomoc s domácimi prácami a výchova detí. Ak sa nekorigované rodové stereotypy v zbierke vyskytujú, je to v podobe mystifikovanej citácie básní z tatovho detstva, od ktorej sa týmto spôsobom báseň a jej subjekt dištancuje.

Ďalším kľúčovým autorom tohto obdobia je Štefan Moravčík, u ktorého si bližšie všimneme jeho prvú básnickú zbierku pre deti *Raketu so zlatým chvostom* (1980). Moravčík je síce považovaný za experimentátora, no to, čo platí pre formálnu stránku jeho textov, sa rozhodne netýka ich myšlienkového náplne. *Raketa so zlatým chvostom* je z veľkej časti tradičná, rustikálna, a zobrazuje i k tomu prislúchajúce archetypy: „murári sú správni chlapi“ (Moravčík, 1980, s. 23), muž si musí zaslúžiť ženu, o ktorú sa potom stará (ona zostáva v celom procese pasívna): „Náš tato si vezie mamku. // Musel sa dobre / oháňať kosou, / robiť ráno s prvou rosou, / aby smel mať túto ženu / v zreľých snopoch uloženú.“ (tamže, s. 29). Polohy, ktoré sú v knižke vyhradené pre dievčatá či ženy sú: žena – manželka, bosorka, víla, dievča, babka, pričom ich typickou aktivitou je robenie si účesov u kaderníka. Na druhej strane mužské a chlapčenské postavy sú kozmonauti, maliari, kováči, králi, piloti, pekári, zlatníci, hrnčiari, traktoristi, maliari, kaderníci, zlatníci, záhradníci, stavbári, hvezdári, hájníci, krajčíri, z čoho vyplýva aj pole ich aktivít. Pozitívny podiel slovnej hry, ktorá je pre básnickú tvorbu pre deti v tomto období typická (Stanislavová, 2001, s. 7) na odstraňovaní rodových stereotypov sa prejavuje v prechýľovaní, napr. „vever“ (od veverička).

Markantnejšie v tejto oblasti do (prirodzeného) jazyka zasiahol Daniel Hevier napr. vo svojich zbierkach *Nevyplazuj jazyk na leva* (1982) a *Krajina zázračno* (1983), kde už (i keď značne sporadicky) nájdeme i viac diverzifikované ženské roly (maliarka, kuchárka), no i páry ako *slečna Nosorožcová a nosorožec Július, čajka a čajník, sliepkač a kohútica, brontosaurus a brontosaurica, Prokop a Prokopka či levica a lev*. V popredí najmä prvej zo spomenutých zbierok je však bujará slovná hra a hra asociácií, nonsens i detská logika a okrem prevahy mužských rol a postáv a príležitostných miniatúrnych charakteristík ako „jemné“ či „krásne“ panie, prípadne asociácií mužských postáv s alkoholom či fajčením, je rodová stereotypnosť potláčaná v prospech dominantnej hry: „*Ustrica / bola u strýca, / ktorý je v jedle preborník. // No kým otvoril príborník, / ustrica ŠUP! DUP! – ušla preč.*“ (Hevier, 2003 [1982], s. 11).

Knižka *Klásky* (1986) Jána Andela v našom krátkom dotazníku dokázala svoju popularnosť napriek tomu, že je ako jediná z populárnych kníh svojou poetikou v období, keď vyšla, značne anachronická. Jej interpretácia preto môže byť zaujímavým príspevkom k výskumu miery aktívneho posilňovania, resp. vyvracania rodových stereotypov zo strany rodičov, a najmä o ich povedomí o „správnom dievčatku“ a „správnom chlapčekovi“. „Správne dievčatko“, a teda i budúca žena, sa zaoberá aktivitami ako sú pečenie, starostlivosť o macíka či bábiku, česanie sa a šitie a vlastnosti, ktorými sa prejavuje, sú iracionálnosť, strach a slabosť: „*Ktože mi môj prštek / boľavý pofúka? / Ktože ma posmelí, / keď zbadám pavúka?*“ (Andel, 1986, s. 15). „Správny chlapec“ si na druhej strane kreslí, jazdí na kolobežke, kladie oheň, skáče cez kaluže, stavia stavebnice či sa sánkuje: „*Sánky s Ferom / letia snehom. / Letia s Ferom / dolu brehom / [...] / Už je hore kopytami. / V chladnom snehu / zahrabaný.*“ (tamže, s. 21).

Posledné dve zbierky, na ktoré sa v tomto období zameriame, budú *Hviezda a kahanček* (1981) D. Wagnerovej a *Letenka pre mušku* (1984) M. Baslíkovej. Prvá zo zbierok nadväzuje najmä na tradičný žáner ľudovej povesti a spolu s ním preberá i archetypálnu náplň ženských a mužských rol: princezná v nej plače, mama zavára, žena je primárne manželka; muži sú baníci, rytieri, vojaci, permoníci, docenti, tesári, požiarnici, futbalisti či králi. Jediným signálom registrovania novej poetiky a s ňou i myšlienkového náplne rodových stereotypov je azda slovná hračka v dvojverší: „*Pod zemou cvengot čakana, / na zemi šepot čakanky*“ (Wagnerová, 1981, s. 7). Baslíkovej *Letenka pre mušku* na druhej strane obsahuje dokonca prevahu ženských postáv. Najzaujímavejším momentom zbierky je prienik autorky ako mimotextovej osoby dovnútra textu, teda krok, ktorý sa v (mužskej) poézii pre deti objavuje už vo Feldekovej *Hre pre tvoje modré oči* a ďalej ho v tomto období rozvíjajú iní autori (Janovic, Hevier). Ženský subjekt tak nadobúda netypické (nestereotypné) intelektuálne kvality, ktoré sú však naďalej spojené s tradičnými kompetenciami akými je varenie: „*Čo sa to tu varí? / Kuchyňa je plná pary. // Mama, tá mi neverí. / V izbe píše / slovné hry.*“ (Baslíková, 1984, s. 11).

Možno zhrnúť, že v poézii pre deti z obdobia od polovice 70. rokov po r. 1989 je aj pre odstraňovanie rodových stereotypov významná hra so slovom, čo potvrdzuje hypotézy o čase a estetickú hodnotu ako o premenných, ktoré podmieňujú stupeň rodovej stereotypnosti. Hra totiž zasahuje do prirodzeného jazyka v zmysle narúšania jazykovo ukotvených stereotypov (ide najmä o frazémy či frázy a pomenovania povolání a antropomorfizovaných zvierat). No tento aspekt hry v detskej poézii by si vyžadoval dôkladnejšie skúmanie. Zároveň možno konštatovať, že, naopak, nadväzovanie na anachronické či staršie modely (ľudové povesti u Wagnerovej, rustikálne prostredie u Moravčíka a staršia poézia pre deti u Andela) posilňuje mieru rodovej stereotypnosti textu. Výrazný posun oproti predchádzajúcemu obdobiu sme však nezaznamenali. Z poézie sa už síce takmer úplne vytratil prvoplánový didaktizmus, no rodové stereotypy v nej pretrvávajú naďalej. Výnimky tvorí len dielo T. Janovica (oslobodzovanie sa od stereotypov podmienil

i topos mesta) a knižka M. Baslíkovej, ktorá tak nadväzuje na trend, zaznamenaný u Pártošovej a neskoršej Bendovej, a ktorá zároveň preberá i moderné prvky novej poetiky (vstupovanie autorky do textu), napriek tomu, že ako celok je zbierka esteticky nevýrazná.

Posledné zo sledovaných období – presahujúce do súčasnosti – je síce charakteristické kvantitatívnym nárastom knižných publikácií pre deti, no konštatuje sa absencia „mladej literárnej generácie, ktorá by disponovala novým tvorivým programom“ a „vyčerpanosť poetiky detského aspektu“, teda celkový krízový stav v detskej literatúre¹ (Stanislavová, 2001, s. 8).

Populárne Rúfusove *Modlitbičky* (1992), ktoré znovu vnášajú do slovenskej poézie špecifický žáner kresťanskej lyriky – modlitbu, je v kontexte rodových stereotypov potrebné nahliadať celkom osobitne a ich mimoriadnu čitateľskú popularitu interpretovať i ako následok zmeny politickej situácie, ktorá umožnila publikovať texty s náboženským podtónom. Premieta sa do nich tradičná kresťanská hierarchia ženy a muža, deľba práce i kompetencií. Mužský subjekt i postavy v nich sa koncentrujú na rolu otca – Otca s biblickými asociáciami. Je to pastier či vodca, prítomný len abstraktne. Ženský subjekt, ktorý je na zasa fyzicky prítomný, je situovaný do polohy matky, starej mamy či sestry a jeho funkciou je konkrétna starostlivosť o dieťa (česanie a pod.).

Zo staršej generácie autoriek a autorov tohto obdobia sa pozrieme na tri knižky. Wagnerová v *Básničkej babke* (2003) zotrváva na stereotypoch, ktoré boli v prítomné už v jej skoršej tvorbe (doktori sú výlučne muži², ženy sú charakteristické fyzickou krásou, mamina a babka varí a stará sa o deti, kým otec je v práci a pod.). Tento stereotyp prekračuje len lyrický subjekt, ktorý je v ženskom rode (ten však nachádzame už v predchádzajúcom období napr. u Baslíkovej, u ktorej je navyše výraznejší, keďže ho nájdeme vo viacerých textoch zbierky), postava odvážnej ziskuchtivej predavačky a v rozpačito legitimizačná funkcia tradične ženskej domény – prípravy jedla, ktorú ale chápeme skôr v nadväznosti na socialistickorealistické prirovnanie ohýbania veršov ako železa: „*Pečie deťom básničky / básničková babka. / Kysnú ako bochničky, / do veršov ich tľapká.*“ (Wagnerová, 2003, s. 53). Boris Droppa (1934) v zbierke *Laktibrada žienku hľadá* (2000), podobne ako Wagnerová len preberal hotové staré schémy, a tak laktibrada hľadá žienku „*malú, milú, vľúdnú, mladú, / ku piecke i na parádu*“, lebo „*múdra brada ľúbiť sa dá*“ (Droppa, 2000, s. 27). *Bola Mica u holiča?* (2005) Anity Tešovičovej – i keď obsahuje aj staršie stereotypy (vrany sú ukrákané klebetnice „*na zlosť majstra vraniaka*“ (Tešovičová, 2005, s. 39)) – vnáša do rodových aspektov detskej poézie aj nový prvok – mužské postavy sú z pohľadu ženských postáv vnímané ako objekty fyzickej krásy: „*Pošepkala husi hus: / Ten náš gunár, to je kus! / Keby toľko netáral, / mohlo ísť za husára!*“ (tamže, s. 17), ba dokonca v nej nájdeme i nečakanú pointu básničky o kvočke a vajíčku: „*A ty, straka kmotrička, / keď zahrievaš vajíčka / len sama, bez stračiaka, / nemáš chuť ujsť voľakam?*“ (tamže, s. 46).

Skúsený autor mladšej generácie D. Hevier vo svojich novších zbierkach pre deti prevažne zotrváva na už vydobytych postojoch. V poetických textoch *Futbalu s papučou* (1989) vystupujú dievčatká len sporadicky, čo je zrejme podmienené i už v úvode spomenutou motiváciou napísania knižky – syn ide do prvej triedy. Len dve básne vybočujú zo zabehaných koľají – Posmievačky a Bitkárka Beáta. Len v nich vystupujú dievčatká (inak ich nájdeme skryté hádam pod pomenovaním *žiaci, prváci, laváci*), a tie preberajú typické vlastnosti chlapcov, vyhrotené však až do agresivity: „*Bitkárka Beáta / chalanov vyláta*“ (Hevier, 2004 [1989], s. 60), či „*Chalani sú barani. / Čo nás po ich táraní. / Slabingeri slabí!*“ (tamže, s. 47).

Daniela Hivešová-Šilanová, autorka, ktorá vstúpila do literatúry pre deti v deväťdesiatych rokoch, v básnickej skladbe *Zvončekový mužiček* (2000) charakterizuje to ženské ako jemné a čisté: „*Robí všetko, čo je jemné, / [...] / Ihličkami ihličia / pozošiva srieň, / strunkou v zimných husličkách / závej rozoznie*“ (Hivešová-Šilanová, 2000, s. 36), či zvukovo

ako *cink*, *link* či *spink*. To mužské je na druhej strane *črrín* či *vrrín* a okrem toho, že sa hráva na motorke či opravuje, pomáha i zvončekovej mamičke a zaujíma sa o výchovu svojich dcér. Charakteristiky mužského a ženského sa teda preskupujú a kde zotrvávajú na tradičných pozíciách, individualizujú sa, resp. legitimizujú (ženská jemnosť sa automaticky nespája len s výchovou dieťaťa, domácimi prácami či pasivitou, ale zasahuje i do sveta mimo domov). Tvorivo a so snahou zaviesť nové prvky do poézie pre deti sa vo svojej tvorbe prezentuje J. Bodnárová. Knižka básničiek *Čo som videla pri jazere Was ich am See zu sehen bekam* (2003) zaujme pre poéziu pre deti netradičným voľným veršom. Nájdeme v nej konzistentný ženský lyrický subjekt a rovnomerné zastúpenie ženských a mužských postáv. Svet zbierky tvorí prostredie, v ktorom je príroda komplexne rešpektovaná (nie do ľudského sveta vťahovaná a ľuďmi privlastňovaná), rešpektuje v nej „bytosti“. Podobná neschematickosť je badateľná aj v rovine charakteristiky ženského a mužského, pričom sú vlastnosti postáv jednak individualizované, a jednak rešpektované, nehodnotené: „*Stromom sa dnes ligotali koruny, / ako keď si Renáta umyje krásne vlasy / a potom si ich rozhodí iba tak, po pleciach.*“ (Bodnárová, 2003). Aj pre produkciu detskej poézie tohto obdobia možno konštatovať, že kde je nízka estetická kvalita, nájdeme viac stereotypov, čo platí pre staršie i mladšie generácie, autorky aj autorov (D. Hevier: *Heviho ABC* (1995), D. Dragulová-Faktorová: *Čáry-máry, zmizli čary* (2000), P. Sabolová: *Blcha v cirkuse* (2009)). Zaujímavejšou knihou z tohto obdobia (a to nielen z hľadiska zobrazenia mužského a ženského), ktorá zároveň bude i poslednou, ktorú si všimneme, je debut V. Šefčíka *Kniha na vydaj* (2000). Tá znovu vnáša do detskej poézie esteticky nosnú slovnú hru. I vďaka osnovaniu väčšiny básní na tomto princípe je zobrazenie ženského a mužského princípu často potlačené individuálnymi prejavmi postáv, tak basa je v base, lebo: „*falšovala / mzdy a / peniaze / parkovala / vždy na zákaze / [...] / s hocikým sa / kludne / pobila*“ (Šefčík, 2000, s. 40). Z kontextu celej zbierky preto ani charakteristika chlapca, zábavou ktorého je „*jazyk dievkam vyplazovať, / chlapcom rožky ukazovať, / škrtiť Fera cez prestávku*“ (tamže, s. 44), ani iné tradičné zobrazenia rodov nie sú chápané ako rodové stereotypy, ale skôr ako individuálne prejavy. Nájdeme v nej aj básničku len o dievčatách, o ich sile a nezbednosti, no nie tak prvoplánovo agresívnej ako v Hevierovom *Futbale s papučou*: „*Klára Stará, / Elena Strelená. / [...] / Sme dievky z 3. B / a sme problém veľký. / Pre našich chalanov / i naše učiteľky.*“ (tamže, s. 36).

Záver

Hypotézy, nastolené v úvode štúdie, sa globálne pre vybranú vzorku potvrdili. Tri argumenty, postulované v hypotézach tak majú až na malé výnimky explanačný potenciál vzhľadom na vývoj zobrazovaných ženských a mužských charakteristík a na mieru ich stereotypnosti v slovenskej poézii pre deti v období od roku 1956 do súčasnosti. Faktorom, ktorý je však nutné brať do úvahy, je boj preferencií sledovaných troch vzťahov. Výsledky výskumu možno sformulovať do nasledujúcich bodov: 1) je veľká pravdepodobnosť, že ak je kniha esteticky nepríťažlivá, resp. využíva anachronickú poetiku alebo rigidne nadväzuje na staršie žánre či myšlienkové koncepty (povešť, modlitba, riekanka, rustikálny svet), obsahuje viac rodových stereotypov; 2) výnimky z 1. pravidla predstavujú niektoré texty ženských autoriek (Bendová, Baslíková); výnimky možno vysvetliť tým, že kritériá literárnej vedy neberú do úvahy rodový aspekt literárneho diela, ktorý je napriek svojej primárne sociologickej povahe – ako ukázala naša štúdia – úzko prepojený s vývojovými pohybmi v slovenskej literatúre a so situáciou v prirodzenom jazyku ako v hlavnom médiu literatúry; v tomto kontexte je potrebné podotknúť nedostatočné preskúmanie kontinuity medzi textami ženských autoriek pre deti; 3) ženské autorky vo svojich textoch mali menej stereotypov, výnimku tvoria esteticky neambiciózne texty, resp. texty málo talentovaných autoriek, čo je v súlade s prvým zistením.

Potreba ďalšieho výskumu sa ukazuje najmä v oblastiach konkrétnejšieho skúmania rodových stereotypov osobitne u ženských a mužských autorov so zameraním na vývinové

súvislosti, rozšírenia korpusu textov, ako aj časového obdobia, do ktorého patria, dôkladnejšej analýzy jednotlivých zbierok, podrobnejšieho sledovania jednotlivých faktorov, prispievajúcich k miere stereotypnosti textov, súvislosti rodových atribútov u daného autora v jeho či jej tvorbe pre dospelých a pre deti a interpretácie, berúcej do úvahy aj ilustráciu v detskej knihe.

Poznámky

1 Citovaná štúdia Z. Stanislavovej hovorí o deväťdesiatych rokoch, no každoročné *Literárnokritické hodnotenie tvorby pre deti a mládež*, ktoré ako prílohu vydáva *Knižná revue* neobsahuje žiaden signál zmeny k lepšiemu.

2 Tu je treba poznamenať, že v preštudovaných asi štyridsiatich poetických textov detskej literatúry sme nenašli ani jednu doktorku, lekárku či primárku.

Literatúra

STANISLAVOVÁ, Zuzana: *Autor, text, generácia, región*. Prešov: Metodické centrum Prešov, 2001, ISBN 80-8045-236-9.

STANISLAVOVÁ, Zuzana: Kontinuitou k tvorivosti. Poézia pre deti a mládež na prelome 70. – 80. rokoch 20. storočia. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež*, XVII, 2010, č. 2, s. 29 – 37.

Pramene

ANDEL, Ján: *Klásky*. Martin: Osveta, 1986, 76 s.

Baslíková, Mária: *Letenka pre mušku*. Bratislava: Mladé letá, 1984, 36 s.

BODNÁROVÁ, Jana: *Čo som videla pri jazere Was ich am See zu sehen bekam*. Prešov: BAUM, 2003, ISBN 80-968575-1-7.

DRAGULOVÁ-FAKTOROVÁ, Danica: *Čary-máry, zmizli čary*. Zálesie: DAXE, 2000, ISBN 80-968303-6-8.

DROPPA, Boris: *Laktibrada žienku hľadá*. Bratislava: Regent, 2000, ISBN 80-8890400-5.

HEVIER, Daniel: *Futbal s papučou*. 2. vyd. Bratislava: Mladé letá, 2004 [1989], ISBN 80-10-00350-6.

HEVIER, Daniel: *Krajina zázračno*. Bratislava: Mladé letá, 1983, 42 s.

HEVIER, Daniel: *Nevyplazuj jazyk na leva*. 2. vyd. Bratislava: Mladé letá, 2003, ISBN 80-10-00281-X.

HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, Daniela: *Zvončekový mužiček*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2000, ISBN 80-8061-097-5.

JANOVIC, Tomáš: *Kto sa nehrá, z kola von!* Bratislava: Mladé letá, 1986, 37 s.

JANOVIC, Tomáš: *Drevený tato*. Bratislava: Marenčin PT, 2007, ISBN 978-80-89218-63-9.

MORAVČÍK, Štefan: *Raketa so zlatým chvostom*. Bratislava: Mladé letá, 1980, 89 s.

ŠEFČÍK, Valentín: *Kniha na vydaj*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2000, ISBN 80-7165-269-5.

WAGNEROVÁ, Dagmar: *Hviezda a kahanček*. Bratislava: Mladé letá, 1981, 51 s.

Summary

The present study – the last in the series – explores gender stereotypes in Slovak children's poetry books especially in the time span from the second half of the 1970's up to the present, but since it is the last of the series it also takes into account the previous findings and offers conclusions. Three basic hypotheses are tested: 1) the decline in the amount and strength of gender stereotypes in time; 2) inverse proportion between aesthetic quality of the text and the degree of gender stereotypicality and 3) lower degree of gender stereotypicality in women writers. The research supports the hypotheses and asserts competition of the preferences among variables in them. The paper also deals with the character of the gender stereotypes in Slovak children's poetry in detail. The major trends are as follows: the emancipation of the female lyric subject, who enters the text together with some aspects of the author's autobiography, increasing the amount of female characters and legitimisation, individualisation and revaluation of attributes traditionally connected with the female.